

Л.П. Нестеренко, Луганський національний педагогічний університет імені Тараса Шевченка

Г.І. Божко, Луганський національний педагогічний університет імені Тараса Шевченка

СІМ'Я ЯК ПРОВІДНИЙ ЧИННИК ФОРМУВАННЯ МОРАЛЬНО-ДУХОВНОЇ АКТИВНОСТІ ДИТИНИ

Л.П. Нестеренко, Г.І. Божко

Сім'я як провідний чинник формування морально-духовної активності дитини

Стаття присвячена проблемі усвідомленого батьківства як чинника морально-духовного виховання дітей

Ключові слова: усвідомлене батьківство, моральне виховання, духовне виховання.

Л.П. Нестеренко, Г.І. Божко

Семья как ведущий фактор формирования морально-духовной активности ребенка

Статья посвящена проблеме осознанного родительства как фактора нравственно-духовного воспитания детей.

Ключевые слова: осознанное родительство, нравственное воспитание, духовное воспитание.

Актуальність проблеми морально-духовного виховання дітей та молоді обумовлюється тим, що питання духовності виступає провідним компонентом у загальній системі виховного процесу. Людина набуває духовні цінності для себе й для суспільства тільки тоді, коли вона стає активним учасником формування своєї особистості. Водночас її становлення потребує цілеспрямованого, систематичного впливу. Саме сім'я як природний і постійний чинник покликана в першу чергу формувати моральні якості.

Активність особистості розуміється як здатність людини до свідомої діяльності, як міра цілеспрямованого перетворення нею навколишнього середо-

вища й самої себе на основі засвоєння багатства матеріальної й духовної культури. На думку С. Гончаренка, "Активність особистості проявляється у творчості, вольових актах, спілкуванні. Інтегральна характеристика активності особистості – активна життєва позиція людини, яка виявляється в її принциповості, послідовному відстоюванні своїх поглядів, ініціативності, діловитості, психологічній настроєності на діяльність" [2, с. 21].

Не викликає сумнівів, що найбільш складним є процес формування морально-духовної активності особистості, адже це пов'язано з дієвістю потреб, мотивів, із впливом на вольову й емоційну сфери людини. Проблема морально-духовного становлення особистості набуває сьогодні особливої актуальності та потребує комплексного й багаторівневого рішення. Якщо визначення категорій "моральність", "моральне виховання", "моральна активність" у всіх науковців майже збігаються, то поняття "духовність", "духовне виховання", "духовна активність" розтлумачуються у філософській, психологічній і педагогічній літературі не лише недостатньо, але й по-різному. Останнім часом поняття "моральність" і "духовність" розглядаються через призму християнських цінностей. Такої точки зору додержувалися й додержуються відомі українські вчені А.М.Богущ, А.В.Вихрущ, Н.В.Лисенко, Ю.Д.Руденко, М.Г.Стельмахович, О.В.Сухомлинська та інші. Так, О.В.Сухомлинська підкреслює: "В останнє десятиліття дедалі більше політичних і культурних діячів, учителів, батьків звертаються до християнських моральних цінностей як найбільш стійких, універсальних, не підвладних політичній і ідеологічній кон'юктурі. Це означає, що сучасне українське суспільство поступово підходить до визначення й освоєння етичних основ християнських цінностей, від яких воно було штучно відлучено протягом багатьох десятиліть, а в більшості людей навіть було сформовано різко негативне ставлення до них.

У ситуації гострого дефіциту ціннісних установок і орієнтацій християнські моральні цінності, які є основою гуманістичних цінностей, відіграють дедалі вагомішу роль у сучасному вихованні дітей і молоді" [4, с. 33].

Отже, виникає потреба в залученні до виховного процесу цінностей християнської моралі, у визначенні на її засадах цілей, змісту, форм і методів формування морально-духовної спрямованості особистості.

У контексті нашої проблеми під морально-духовною активністю ми розуміємо здатність людини до свідомої емоційно-чуттєвої діяльності, прагнення творити добро не за зовнішнім примусом, а завдяки внутрішній свідомості та добровільності. Морально-духовна активність співвідноситься з потребою пізнання світу, себе, сенсу й призначення свого життя. Так, відомий філософ, богослов, психолог і педагог В.В.Зеньковський визначав основним процесом в житті людини духовний бік, який несе в собі запоруку цілісності. На його думку, процес формування морально-духовного аспекту має в собі ключ до розуміння всього навколишнього й самого себе. Сенс виховання він вбачав у "духовному устрої", в ідеї спасіння, осмислював фізичний, соціально-інтелектуальний, моральний, естетичний розвиток дитини на тлі релігійного розвитку, що є сходженням до "духовного життєвого начала". В.В.Зеньковський вважав за необхідне на різних вікових етапах, починаючи з раннього дитинства, в процесі морально-духовного виховання мати на увазі есхатологічну перспективу, смисл якої полягає в тому, що "не можна жити так, як нібито не було смерті, але не можна так і виховувати, як нібито не було смерті" [3].

Морально-духовна активність передбачає, з одного боку, формування особистістю таких якостей, як людяність, милосердя, доброта, співчуття, а з другого – прояв цих якостей у взаємовідносинах з іншими людьми. За словами Сергія Радонезького, якого М.К.Реріх назвав "будівником духовної культури", духовність, духовна активність має втілювати в собі любов до людей, безперервне сходження до духовно-моральної досконалості шляхом мужнього самозречення. Духовність вибудовується на засадах взаємодії ідей загального щастя й особистої свободи. Справжня моральна свобода з точки зору духовності передбачає "нерозлучність", спілкування з усіма, жертвування поведінкою, особистими інтересами. Духовну людину, на думку Г.Сковороди, творить "Шлях Доб-

ра" – через пізнання, усвідомлення й розуміння своєї істинної, духовної природи.

Шлях добра, моральної та духовної активності дитини починається з сім'ї. На думку авторів колективної монографії "Здоров'я дитини – від родини", батько й мати "формують позитивне мислення, вчать розуміти цінність життя та самоцінність, підтримувати і розвивати в собі високу самооцінку, впевненість у власній неповторності і цінності в очах Творця і Всесвіту" [1, с. 27]. Виховання дитини в сім'ї є складним соціально-педагогічним процесом: "Це вплив усієї атмосфери і мікроклімату сім'ї на формування особистості дитини. Можливість виховного впливу на дитину закладена в самій природі ставлення батьків до дітей, сутність якого полягає в розумній опіці, наданні свободи, усвідомленні відповідальності, спілкуванні старших з молодшими" [Там само].

Першими й найголовнішими вихователями дитини завжди були батьки. Цей фактор не можна залишати поза увагою, оскільки активність дитини, як морально-духовна, так і соціальна зароджується саме в сім'ї. Це, у свою чергу, вимагає формування усвідомленого батьківства, яке, на думку Г.В.Беленької, є запорукою успішності створення сприятливої соціально-психологічної атмосфери у стосунках між батьками і дітьми: "Свідоме батьківство передбачає глибоке розуміння своїх можливостей та обов'язків у формуванні цілісної особистості дитини як власної відповідальності перед людством" [1, с. 203].

Важливо, щоб духовне життя сім'ї було насичене сердечністю, чуйністю, співчутливістю, взаєморозумінням, любов'ю. Дитина – це дзеркало духовного й морального життя батьків. Василь Сухомлинський був переконаний у тому, що любов маленької дитини до матері, батька, бабусі, дідуся, якщо вона не нагнана творенням добра, перетворюється на егоїстичне почуття. Чуттєва природа організму дитини – це перший зв'язок, який поєднує її з навколишнім. А для цього потрібен "труд душі", тому першим завданням сім'ї у морально-духовному вихованні дитини є створення ситуацій, щоб "дитина вчилася відчувати серцем іншу людину". Так, піддаючи аналізу творчість видатного українського мислителя, філософа і педагога П.Д.Юркевича, а саме його працю "Сер-

це, його значення в духовному житті людини, за вченням Слова Божого" (1860 р.), О.В.Сухомлинська підкреслює його провідну ідею, яка полягає в тому, що серце є осередком душевного й духовного життя людини: "1) Серце може виражати, віднаходити й розуміти цілковито своєрідно такі душевні стани, котрі за своєю ніжністю, здебільшого духовністю й життєвістю не піддаються абстрактному пізнанню розумом; 2) розуміння і чітке знання розуму, оскільки воно стає нашим душевним станом, а не залишається абстрактним уявленням, відкривається або дає себе відчутти й помічати не в голові, а в серці; в цю глибину воно має проникнути, щоб стати діяльною силою й рушієм нашого духовного життя" [4, с. 11]. Розкриваючи сутність цієї ідеї, ми запропонували молодим батькам дітей дошкільного віку проаналізувати твір К.Д.Ушинського "Дідусь":

"Дуже постарів дідусь. Погано він бачив, погано чув; руки й ноги в нього тремтіли від старості: несе ложку до рота і юшку розхлюпує.

Не сподобалося це синові й невістці: перестали вони батька разом з усіма за стіл садити, заховали його в запічок і почали годувати з череп'яної миски. Затремтіли руки в старого, миска впала й розбилася. Ще дужче розлютилися син і невістка: почали вони годувати батька із старої дерев'яної миски.

У дідового сина був свій маленький синок. Якось сидить хлопчик на долівці і щось складає із трісочок.

– Що ти робиш, дитинко? – спитала в нього мати.

– Коробочку, – відповідає дитина. – От як ви з татком постарієте, я й годуватиму вас із дерев'яної коробочки.

Переглянулися батько з матір'ю і почервоніли. Відтоді старого перестали ховати в запічку та й з дерев'яної миски годувати".

Після ознайомлення з твором ми провели опитування батьків:

1. Які почуття викликав у Вас цей твір?
2. Чи прочитали б Ви цей твір своїй дитині? З якою метою?
3. Чи зустрічались Ви в житті зі схожими ситуаціями? Якщо зустрілись би разом з дитиною, як би Ви пояснили їй таку поведінку дорослих?

4. Як Ви виховуєте у своєї дитини пошану до старих людей?

Відповіді батьків свідчили про те, що вони ще недостатньо розуміють, наскільки важливо виховувати уже у малечі почуття сердечності та чуйності, тобто звертатися до їхнього "серця".

Особлива роль у вихованні дитини завжди відводилася й відводиться матері. Вона є джерелом морально-духовних відносин у сім'ї: "Мама для дитини – це Всесвіт. Як дитина сприймає матір, так вона сприймає й світ. З цією інформацією дитина буде рости, розвиватися і примножувати позитивні якості" [1, с. 189]. Атмосфера доброзичливості в сім'ї створює моральний комфорт, стимулює духовне зростання. Отже, духовна й моральна активність дитини формується у спілкуванні: "У процесі спілкування, а також у різних видах спільної діяльності батьки разом з дитиною пізнають і відкривають духовні цінності любові і добра до ближнього, творчості, авторитету, поваги" [1, с. 191].

У вихованні дітей дошкільного віку особливого значення набуває приклад поведінки батьків. Мала дитина дуже уважно спостерігає й буквально наслідує дії дорослих. Ми, наприклад, пропонували батькам твір Василя Сухомлинського "Бо я – Людина" з метою проаналізувати власну діяльність, а також прочитати цей твір разом з дітьми:

"Вечоріло. Битим шляхом йшли двоє подорожніх – батько й семирічний син. Посеред шляху лежав камінь. Батько не помітив каменя, спіткнувся, забив ногу. Крекчучи, він обійшов камінь, і, взявши дитину за руку, пішов далі.

Наступного дня батько з сином йшли тією ж дорогою назад. Знову батько не помітив каменя, знову спіткнувся і забив ногу.

Третього дня батько й син пішли тією ж дорогою. До каменя було ще далеко. Батько каже синові:

– Дивись уважно, синку. Треба обійти камінь.

Ось і те місце, де батько двічі спіткнувся й забив ногу. Подорожні сповільнюють кроки, але каменя немає. Бачать, обабіч дороги сидить сивий старий дід.

– Дідусю, – запитав хлопчик, – ви не бачили тут каменя?

- Я прибрав його з дороги.
- Ви також спіткнулися й забили ногу?
- Ні, я не спіткнувся й не забив ногу.
- Чому ж ви прибрави камінь?
- Бо я – Людина.

Хлопчик зупинився у задумі.

- Тату, – запитав він, – а ви хіба не людина?"

Такі засоби спрямовані на активізацію морально-духовної діяльності як батьків, так і дітей.

У сфері морально-духовної діяльності виділяються як складова релігійно-християнські цінності, але релігійне виховання ні в якому разі не заступає духовності: "Розглядаючи питання формування духовності дитини, батькам варто самим визначитися у власному духовному світі. Без любові й доброти неможливо говорити про виховання у дітей співчуття, чуйності, поваги до батьків, до оточення" [1, с. 191]. Християнські моральні цінності є гуманістичними постулатами, значення і суть яких розкриваються завдяки виховному впливу сім'ї на духовний світ дитини через почуттєво-емоційну сферу.

Надзвичайно велику роль у виховному впливі сім'ї на дитину відводив В.В.Зеньковський, за словами якого: "Семья подобна цветку, вырабатывающему аромат, необходимый для ребенка" [3, с. 64]. Для дитини важливим є накопичення вдалих досвідів, які вона здобуває з родини. Як підкреслював далі В.В.Зеньковський: "саме в сім'ї дитина вперше отримує можливість виявляти себе й знаходити найкращі форми свого духовного й морального розвитку" [3, с. 69]. В.В.Зеньковський відзначав, що релігійне виховання полягає не в тому, щоб дитина засвоїла релігійне життя інтелектуально: "Треба, щоб дитина знала головне, саме необхідне, і щоб воно знаходило місце не тільки в його свідомості, а, головним чином, у серці. Тільки таким чином відкривається християнський шлях" [3, с. 70]. Щодо релігійної активності, то, на думку В.В.Зеньковського, вона не має великого значення для дитини. Для неї більш важлива активність виразна, тобто активність, яка має своєю метою виразити її

переживання. До того ж ця виразна активність має проявлятися в тій мірі, як і виразна активність сім'ї.

Таким чином, наші дослідження й досвід роботи дають можливість зробити висновок про те, що сім'я є джерелом і середовищем формування морально-духовної активності дитини, що важливим у цьому процесі є не стільки застосування певних методів і прийомів, скільки організація спільної морально-духовної діяльності, у якій задіяна чуттєво-емоційна сфера дорослих і дітей. Питання ролі сім'ї в морально-духовному вихованні дітей та молоді вимагає комплексу ґрунтовних досліджень виховного потенціалу сім'ї: її загальнолюдської культури, духовно-релігійних почуттів, національних і вітчизняних традицій, родинних надбань пошани до соборності та авторитету різних поколінь.

Література

1. **Беленька Г.В.**, Богінч О.Л., Машовець М.А. Здоров'я дитини – від родини. – К.: СПД Богданова А.М., 2006. – 220 с.
2. **Гончаренко С.У.** Український педагогічний словник. – К.: Либідь, 1997. – 376 с.
3. **Зеньковский В.В.** Педагогика: лекции профессора Свято-Сергиевского Православного Института в Париже. – М.: Православный Свято-Тихоновский Богословский Институт, 1996. – 154 с.
4. **Сухомлинська О.В.** Духовно-моральне виховання дітей та молоді: загальні тенденції й індивідуальний пошук. – К.: Всеукраїнський фонд "Добро", 2006. – 43 с.

L.P.Nesterenko, G.I.Bozhko

Family as leading factor of forming of morally-spiritual activity of a child

The article is devoted to the problem of the parental of realizing as a factor of children of moral and spiritual education.

Key words: parental, children, education, moral and spiritual.

Відомості про авторів

Нестеренко Лідія Петрівна – канд. пед. наук, доцент кафедри дошкільної та початкової освіти Луганського національного педагогічного університету імені Тараса Шевченка.

Божко Геннадій Іванович – кандидат історичних наук, доцент кафедри історії України, декан психолого-педагогічного факультету Луганського національного педагогічного університету імені Тараса Шевченка.